

УДК 347.921

Ю. Ю. Рябченко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

ЗАХИСТ СУДОМ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВ МАТЕРІАЛЬНО ЗАІНТЕРЕСОВАНИХ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ: ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Виконання учасниками процесу своїх процесуальних обов'язків є необхідною умовою належного розгляду і вирішення справи, а отже – реалізації права особи на судовий захист. Слід вказати про недостатнє врегулювання на сьогоднішній день окремих засобів, спрямованих на належне виконання учасниками процесу своїх обов'язків щодо участі у процесі. Мова йде, передусім, про діяльність інших учасників процесу (§ 2 гл. 4 р. 1 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (далі – ЦПК України) [1]). Діяльність таких учасників, як експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу, має ключове значення щодо належного здійснення судового захисту суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів. Проблеми правового регулювання участі вказаних осіб у процесі стосуються не тільки наслідків випадків неявки їх в судове засідання, що закріплено у ст. 170 ЦПК України. Істотне значення має також врегулювання наслідків, що можуть наставати в межах правовідносин, що складаються між вказаними учасниками та особами, за ініціативи яких вони беруть участь, часто на оплатній основі (призначення експертизи, залучення перекладача до участі у справі тощо). Адже в таких випадках мова йде про порушення приватних інтересів відповідних заінтересованих осіб. Ключове значення має врегулювання відповідних наслідків щодо особи, яка надає правову допомогу, що зумовлено особливістю підстав участі таких осіб у процесі тощо. Слід вказати, що проектом Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23.03.2017 р. № 6232 [2] вказані питання вирішуються не повною мірою. Так, відповідно до ст. 225 проекту змін до ЦПК України щодо інших учасників судового процесу (свідок, експерт, спеціаліст, перекладач) передбачаються наслідки лише неявки і лише в судове засідання. Інші питання відповідальності вказаних учасників регламентуються тільки у відповідних статтях, що стосуються врегулювання їх процесуального статусу (ст. ст. 70, 73, 75, 76 вказаного проекту змін відповідно), де вони врегульовані лише в загальних ризиках.

Протягом останніх років основна частина публікацій стосується проблематики участі в цивільному судочинстві або осіб, які забезпечують здійснення правосуддя (суддя, присяжні), або осіб, які беруть участь у справі. Питання діяльності інших учасників цивільного процесу, а також секретаря судового засідання, судового розпорядника (§ 2 гл. 2 ЦПК України) отримали значну меншу увагу. Вказані питання розглядаються переважно в рамках суміжних тематик дослідження: провадження та процедури в цивільному процесі, а також окремі інститути, зокрема – докази та доказування. Можливо виділити окремі питання, які є предметом досліджень, присвячених саме іншим учасникам цивільного процесу. Так, Л.С. Буряк досліджує питання відповідальності експерта в цивільному судочинстві [3]. У вказаних дослідженнях основна увага приділяється вирішенню процедурних питань участі вказаних суб'єктів у цивільному судочинстві, але недостатньою мірою висвітлені питання позапроцесуальних відносин, що складаються між цими учасниками та судом, але які є основою для належного визначення наслідків невиконання вказаними вище учасниками своїх процесуальних обов'язків.

Метою статті є характеристика окремих особливостей захисту судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу, визначення на цій основі напрямів удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 47 ЦПК України іншими учасниками судового процесу є: секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу.

Мета діяльності секретаря судового засідання визначається у процесуальній літературі як організаційне сприяння здійсненню правосуддя, забезпечення належного порядку здійснення судочинства [4, с. 225]. Відповідно до ч. 1 ст. 159 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [5] завдання судового розпорядника визначається як забезпечення додержання особами, які перебувають у суді, встановлених правил, виконання ними розпоряджень головуючого в судовому

засіданні. Вказані особи займають відповідні посади в суді, отже, їх можна вважати державними службовцями. Тому природним слід вважати визначення положень щодо їх юридичної відповідальності не в нормах процесуального права (наприклад, ЦПК України), а в нормах адміністративного права, зокрема, що стосуються сфери судоустрою.

Підставою для залучення до участі в цивільній справі свідка є дані щодо його обізнаності про обставини, які мають значення для справи. Обов'язок свідка давати показання в суді є одним з конституційних обов'язків особи. Слід погодитись з поширеною серед науковців позицією про те, що свідок має вказаний обов'язок виключно перед державою, але не перед особою, за ініціативою якої його викликано. Тому неприбуття до суду свідка, надання завідомо неправдивих або неповних показань має обумовлювати застосування заходів, в першу чергу, кримінальної та адміністративної відповідальності.

Іншим учасником розгляду справи в суді є експерт. Спорідненою рисою зі свідком щодо нього також можна вважати конституційний характер обов'язку щодо надання висновку на підставі відповідної ухвали суду. Водночас на цьому не завершуються правовідносини, в які вступає експерт з учасниками цивільного процесу.

Відповідно до ч. 1 ст. 143 ЦПК України, експертиза призначається ухвалою суду за умови, якщо є заява осіб, які беруть участь у справі. Під час розгляду цивільних справ у суді типовим є платне проведення судової експертизи. У такому випадку можливо казати про домовленість між експертом та особою, з ініціативи якої призначається експертиза, відповідно до якої експерт зобов'язується провести дослідження, а особа – сплатити обумовлені домовленістю грошові кошти. За таких умов непроведення судової експертизи (ненадання висновку) або неналежне її проведення (суперечливість, неповнота висновку) слід кваліфікувати не тільки як невиконання експертом своїх конституційних обов'язків перед судом щодо проведення експертизи, але також як невиконання своїх приватних обов'язків перед особою. Вказане надає підставу для вирішення судом питання щодо застосування цивільно-правових наслідків, якими може стати відшкодування збитків експертом. Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 22 ЦК України збитками визначено втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права [6]. Застосовуючи цю норму до наведеного випадку, можливо вказати, що збитками слід вважати суму, яку особа має сплатити, щоб отримати висновок експерта, наприклад, шляхом призначення

повторної експертизи. Втім, наведеним збитки не вичерпуються. Адже наслідком неналежного виконання вказаними особами своїх процесуальних обов'язків може стати також неможливість своєчасного винесення судом рішення і, як наслідок, – затягування розгляду справи, збільшення судових витрат, зумовлених вказаним. Тому збитками можливо визначити не тільки витрати, зумовлені необхідністю проведення повторних (додаткових) експертиз, але також витрати, які виникли внаслідок затягування розгляду справи. До таких витрат слід віднести: додаткові судові витрати, яких можливо було б уникнути в разі своєчасного винесення судом рішення (матеріальна шкода), відповідні втрати особи, що стали наслідком затягування розгляду справи (моральна шкода).

Вказані положення можуть бути застосовані також до перекладача. Надання суду сприяння в розгляді справи шляхом здійснення перекладу є конституційним обов'язком перекладача. Саме це стало підставою для включення перекладача до суб'єктів злочинів, передбачених ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III (далі – КК України) [7]. Відповідно до ч. 2 ст. 55 ЦПК України перекладач допускається до участі у справі ухвалою суду за заявою особи, яка бере участь у справі. Водночас у ЦПК України не визначені випадки, коли залучити перекладача до участі у справі є обов'язком суду. Це підтверджує вже неодноразово висловлювану в юридичній літературі тезу (і яка підтверджується практикою розгляду цивільних справ) про залучення перекладача виключно за ініціативою заінтересованої особи. У переважній більшості випадків перекладач бере участь у справі на оплатній основі: між ним та заінтересованою особою укладається відповідна угода.

Принциповою відмінністю правового положення спеціаліста є неможливість притягнення його до кримінальної відповідальності за відмову від участі у справі або за завідомо недостовірну консультацію, попри те, що надання суду відповідного сприяння в розгляді справи теж можливо розглядати як його конституційний обов'язок. У випадку неявки викликаного спеціаліста в судові засідання, залежно від інших обставин справи є можливість притягнення його до юридичної відповідальності за статтею 185-3 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X [8], тобто застосування положень щодо адміністративної відповідальності за неповагу до суду. На відміну від експерта та перекладача, спеціаліст може бути залучений до участі у справі не тільки за ініціативою сторін, але й виключно за ініціативою суду, без відповідного клопотання з боку сторін. З іншого боку, сторона також може заявити відповідне клопотання,

укласти відповідну угоду зі спеціалістом. Попри відсутність конституційних правовідносин між спеціалістом і судом, можливо стверджувати, що вказані вище положення щодо цивільної відповідальності експерта та перекладача залишаються актуальними також для спеціаліста.

Специфічним учасником цивільного процесу є особа, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України). На відміну від свідка, експерта, спеціаліста вказана особа залучається до участі у справі виключно за ініціативою заінтересованої особи. Особа, яка надає правову допомогу, може брати участь у справі як на платній, так і на безоплатній основі (у випадку надання безоплатної правової допомоги у випадках, передбачених чинним законодавством). У випадку надання правової допомоги на платній основі між особою, яка надає правову допомогу, та заінтересованою особою укладається відповідна угода, що зумовлює можливість застосування до особи, яка надає правову допомогу, цивільно-правових наслідків, визначених вище.

У випадку надання правової допомоги на безоплатній основі актуальною залишається лише відповідальність такої особи перед державою, оскільки в цьому випадку діяльність особи, яка надає правову допомогу, є гарантією реалізації права на правничу допомогу, що передбачене ч. 1 ст. 59 Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [9]. Слід вказати, що § 2 гл. 4 р. 1 вказаного вище проекту змін до Цивільного процесуального кодексу України не передбачено такого учасника судового процесу, як особа, яка надає правову допомогу. Водночас статтею 74 цього проекту впроваджується новий процесуальний статус: експерт із питань права. Попри відсутність чіткого визначення у вказаному проекті мети участі такого учасника в цивільному процесі, можливо вказати про принципову відмінність цієї мети від мети участі особи, яка надає правову допомогу.

Судове рішення визначається в цивільній процесуальній доктрині як акт правосуддя, що приймається на підставі належної оцінки з'ясованих обставин справи. Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦПК України одним з питань, яке вирішується в резолютивній частині судового рішення, є питання розподілу судових витрат. Це питання вирішується за наслідками розгляду справи, виходячи з її обставин. За таких умов вбачається за доцільне доповнити ч. 1 ст. 215 ЦПК України окремим пунктом, яким передбачити повноваження суду врегулювати у своєму рішенні питання відшкодування заінтересованій особі шкоди, завданої неналежним виконанням вказаних вище осіб своїх процесуальних обов'язків. Таким чином, суд у межах одного провадження фактично вирішує два спори: основний та спір заінтересованої особи з відповідним учасником щодо відшкодування

шкоди. Слід зауважити, що другий спір не може бути вирішеним без вирішення першого, оскільки саме врахування обставин справи щодо першого спору надає можливість оцінити значення невиконання процесуальних обов'язків у конкретному випадку.

Положення щодо конституційного характеру обов'язку вказаних осіб надавати сприяння суду щодо розгляду цивільної справи порушує питання щодо неповноти врегулювання підстав відповідальності їх за невиконання процесуальних обов'язків у ЦПК України. Так, у ст. 171 ЦПК України вказується тільки про підстави, пов'язані з неявкою вказаних осіб у судові засідання. Водночас практика знає чимало випадків (і законом вказане не забороняється), щоб експерт надавав свій висновок у письмовому вигляді, не з'являючись до суду. Аналогічне можливо казати також стосовно перекладу перекладача та консультації спеціаліста. Виходячи з наведеного, слід доповнити вказані підстави, охопивши ними вказані випадки.

Проведене дослідження надає підстави для таких висновків:

1. Характер положень, на підставі яких особа виступає в цивільному процесі, має ключове значення для побудови належних гарантій виконання нею своїх процесуальних обов'язків. У випадку виконання особою виключно свого конституційного обов'язку (наприклад, участь свідка) може йти мова лише про відповідальність такого учасника процесу перед державою. У випадку платної участі у процесі на підставі укладеної із заінтересованою особою угоди мова може йти також про відповідальність відповідного учасника процесу перед заінтересованою особою.

2. Правовою основою вказаної відповідальності є домовленість (договір) між заінтересованою особою і відповідним учасником цивільного процесу (наприклад, експертом) щодо виконання учасником його процесуальних функцій.

3. В рамках вказаної домовленості можуть застосовуватися такі наслідки, як, зокрема, відшкодування учасником процесу шкоди, завданій заінтересованій особі неналежним виконанням своїх процесуальних обов'язків. В рамках цієї шкоди доцільно розрізняти: шкоду, завдану власне неналежним виконанням вказаними учасниками своїх обов'язків (наприклад, неповний висновок експерта, що зумовило необхідність призначення додаткової експертизи і пов'язані з цим витрати); шкода, завдана затягуванням розгляду справи (додаткові судові витрати, моральна шкода).

4. Вказане питання може вирішуватись судом за результатами розгляду справи одночасно з винесенням рішення у справі й оформлюватись окремим пунктом резолютивної частини судового рішення.

5. Необхідно внести зміни до ЦПК України, спрямовані на забезпечення належного виконання своїх процесуальних обов'язків вказаними особами незалежно від форми їх участі в розгляді цивільної справи (особиста участь у судовому засіданні або ж подання письмового: висновку експерта, консультації спеціаліста, перекладу тощо).

6. Інтерес для подальших досліджень представляє: розроблення теоретичних основ цивільно-правових наслідків, що мають застосовуватись у зв'язку з порушенням іншими учасниками цивільного процесу своїх приватних зобов'язань по відношенню до сторони, з ініціативи якої вчиняється конкретна процесуальна дія, а також порядку застосування вказаних наслідків; дослідження особливостей доказування в таких справах; питання застосування наслідків до таких учасників цивільного процесу, як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу, у таких випадках, коли між ними і заінтересованою особою немає домовленості майнового характеру або не передбачається сплата заінтересованою особою коштів у зв'язку із вчиненням відповідних процесуальних дій.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV: за станом на 13 лип. 2017 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16 (07.05.2004). – Ст. 1088 (із змінами). (далі – ЦПК України).
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : проект Закону України від 23.03.2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : система інформаційно-правового забезпечення «Ліга-Закон» станом на 30.09.2017 р.
3. Буряк Л.С. Особливості відповідальності експерта в цивільному процесі України / Л.С. Буряк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія: «Юридичні науки». – Випуск 3. – 2014. – Том 1. – С. 132–135.
4. Курс цивільного процесу: [підруч.] / [Комаров В.В. та ін.] ; ред. В.В. Комаров. – Х. : Право, 2011. – 1352 с.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII : за станом на 21 груд. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 31 (29.07.2016). – Ст. 545.
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : за станом на 05 квіт. 2017 р. // Офіцій-

ний вісник України. – 2003. – № 11 (28.03.2003). – Ст. 461.

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : за станом на 20 серп. 2017 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21 (08.06.2001). – Ст. 920.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X : за станом на 13 лип. 2017 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : за станом на 02 черв. 2016 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 (із змінами).

Анотація

Рябченко Ю. Ю. Захист судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу: питання вдосконалення. – Стаття.

Стаття присвячена характеристиці окремих особливостей захисту судом процесуальних прав матеріально заінтересованих учасників цивільного процесу, визначенню на цій основі напрямів удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: суб'єктивне процесуальне право, особа, яка бере участь у справі, інші учасники цивільного процесу, судовий захист, відшкодування шкоди.

Аннотация

Рябченко Ю. Ю. Защита судом процессуальных прав материально заинтересованных участников гражданского процесса: вопросы совершенствования. – Статья.

Статья посвящена характеристике отдельных особенностей защиты судом процессуальных прав материально заинтересованных участников гражданского процесса, определению на этой основе направлений совершенствования действующего гражданского процессуального законодательства.

Ключевые слова: субъективное процессуальное право, лицо, участвующее в деле, другие участники гражданского процесса, судебная защита, возмещение вреда.

Summary

Riabchenko Yu. Yu. Protection by the court procedural rights of materially interested participants in the civil process: issues of improvement. – Article.

The article is devoted to the characterization of certain peculiarities of the court's protection of the procedural rights of materially interested civil process's participants, to the determination on this basis of the directions of improvement of the current civil procedural legislation.

Key words: subjective procedural law, person involved in the case, other participants in the civil process, judicial protection, indemnification.